

Selján Péter

A közel-keleti hatalmi egyensúly átalakulása

A hidegháború alatt a közel-keleti országokat a két szuperhatalomhoz fűződő kapcsolataik alapján gyakorlatilag egy „nyugati” és egy „keleti” blokkhoz lehetett sorolni. A Szovjetunió felbomlását követően azonban a megváltozott regionális rendben az Egyesült Államokra hárult a hatalmi egyensúly kialakítása, melyet végül Irán oldalára billentett a Bush-kormányzat intervencionista külpolitikája. Az utóbbi öt évben az arab tavasz, a szíriai polgárháború, az Iszlám Állam terrorszervezet tevékenysége és az iráni nukleáris megállapodás mind hatással voltak az átalakuló közel-keleti hatalmi egyensúlyra, tovább bonyolítva a helyzetet.

Kulcsszavak: Közel-Kelet, hatalmi egyensúly, Irán, Szíria, Iszlám Állam

Selján Péter: *Changing Balance of Power in the Middle East*

During the Cold War the countries of the Middle East could be divided into two blocks according to their ties to the superpowers. After the fall of the Soviet Union the United States remained the sole power in the region, who could create a balance of power, but that balance has been offset by the interventionist foreign policy of the Bush administration. In the last five years the Arab Spring, the Syrian civil war, the expansion of the Islamic State terrorist organization and the Iran nuclear deal have all had an impact on the balance of power in the Middle East, further complicating the situation.

Keywords: Middle East, balance of power, Iran, Saudi Arabia, Syria, Islamic State

Bevezetés

Pár éve még a szakértőkön, illetve a nemzetközi kapcsolatok vagy a biztonságpolitika kérdései iránt érdeklődőkön kívül csak keveseket foglalkoztatott a „közel-keleti helyzet” alakulása, mivel a térség országaiban – a közismert konfliktusoktól terhelve bár, de mégis mondhatni – a megszokott mederben zajlott az élet. Az utóbbi években azonban a Közel-Keleten több olyan jelentős esemény és fordulat következett be, valamint olyan folyamatok indultak el, amelyek ma már a magyar médián keresztül is számíthatnak a szélesebb közvélemény érdeklődésére.

Az már szinte mindenki számára közhely, hogy a Közel-Kelet térsége a világ egyik kiemelkedő geostratégiai jelentőségű régiója, ahol gyakorlatilag egymást követik a konfliktusok és a válságok, melyek a mai, globalizálódó világunkban már nem csak helyi és regionális, hanem nemzetközi szinten is éreztetik hatásukat. Ezért sem véletlen, hogy napjaink válságtérségei közül ez a régió kapja a legtöbb figyelmet. Az Európa, Ázsia és Afrika találkozásánál fekvő térség mindig is fő kereskedelmi, illetve fontos stratégiai útvonalak kereszteződése volt, ma pedig már az Európai Unióval és a NATO-val határos,

így a térségben zajló folyamatok közvetlen hatással vannak a tagállamokra. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az utóbbi években kibontakozott európai menekültválság, amely részben közel-keleti és afrikai országokból fegyveres konfliktusok, politikai üldöztetés vagy gazdasági kilátástalanság miatt otthonuk elhagyására kényszerülő menekültek elvándorlása miatt alakult ki.¹ A térség jelentőségét tovább növeli, hogy a régió a három nagy monoteista világvallás, a judaizmus, a kereszténység, illetve az iszlám bölcsője, s egyben az ortodox, a nyugati és az iszlám civilizáció szülőhelye, emellett pedig utóbbi két civilizáció szembenállásának fő színtere. Nem mellesleg itt található a világ legnagyobb kőolaj- és földgázkészletei,² ami kiemelkedő fontosságúvá teszi a világ energiaszükségletének biztosításához. Kiemelendő továbbá, hogy 1948-ban itt jött létre Izrael, a zsidó állam, amely megalapozta a mélyen gyökerező, már-már szinte megoldhatatlannak bizonyuló arab–izraeli szembenállást, illetve a palesztin–izraeli konfliktust.

A közel-keleti régióban gyakorlatilag állandósultak a fegyveres konfliktusok, a válságok és a békefolyamatok. A második világháború óta a térségben többek között hat (majd további három) arab–izraeli háborúra, három öbölháborúra és két palesztin intifádára került sor.³ Sok konfliktus fegyverszüneti vagy egyéb megállapodással ért véget, a kiváltó ok átfogó, hosszú távú rendezése nélkül. A mai napig rendszeresek a terrorcselekmények, a palesztin–izraeli összecsapások, az utóbbi években pedig a szíriai polgárháború, az Iszlám Állam elleni küzdelem, valamint Irán és Szaúd-Arábia hatalmi versengése miatt kap a régió egyre nagyobb figyelmet, a szakértők mellett a tömegmédiá és a politikusok részéről is. Arthur Goldschmidt Jr. Közel-Kelet-szakértő a régiót röviden jellemezve találóan így fogalmaz: „A Közel-Kelet egy nyugtalan világ legzivatárosabb térsége. Lakói nincsenek megbékélve sem egymással, sem önmagukkal. Úgy érzik, a kívülállók értetlenül néznek rájuk.”⁴

A közel-keleti eseményeket a nyugati szakértők és politikai vezetők legtöbbször a realizmus iskolájához tartozó hatalmi egyensúly elméletének szemüvegén keresztül szemlélik, a látottak alapján pedig szerintük az elmúlt tizenöt évben részben az afganisztáni (2001–2014) és az iraki háborúk (2003–2011) következményeként Irán oldalára billent a közel-keleti hatalmi egyensúly mérlege, miután az eredetileg épp annak megőrzése érdekében indított amerikai beavatkozások Teherán mindkét szomszédos ellenfelét, az afganisztáni tálib vezetést (1996–2001) és Szaddám Huszein iraki rendszerét (1979–2003) is kiiktatták az egyenletről, a későbbi geopolitikai fejlemények nyomán pedig több lehetőség is adódott a perzsa állam számára regionális befolyásának növelésére, amit sikeresen ki is

1 A menekültválságról lásd a BBC rövid összeállítását: BBC News: [Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts](#) [online], 2016. 03. 04. Forrás: [bbc.com](#) [2016. 08. 20.].

2 A közel-keleti térség olajkészletekkel rendelkező országai: Irán 9,3%, Irak 8,4%, Kuvait 6%, Omán 0,3%, Katar 1,5%, Szaúd-Arábia 15,7%, Szíria 0,1%, Egyesült Arab Emírségek 5,8%, Jemen 0,2%. Ez a kilenc ország rendelkezik a kőolaj-készletek 47,3 százalékával. A földgázkészletekkel rendelkező országok: Bahrein 0,1%, Irán 18,2%, Irak 2%, Izrael 0,1%, Kuvait 1%, Omán 0,4%, Katar 13,1%, Szaúd-Arábia 4,5%, Szíria 0,2%, Egyesült Arab Emírségek 3,3%, Jemen 0,1%. Ez a 11 ország rendelkezik a földgázkészletek 42,8 százalékával. Forrás: [BP Statistical Review of World Energy June 2016](#) [online], 2016. 08. 18.

3 1948-as izraeli függetlenségi háború, 1956-os szuezi válság, 1967-es hatnapos háború, 1973-as jóm kippuri háború, 1982-es első libanoni háború, 1980–1988 közötti iraki–iráni háború, 1987–1993 között az első palesztin intifáda, 1991-es öbölháború, 2000–2005 között a második palesztin intifáda, 2003–2011 közötti iraki háború, 2008-as „34 napos háború” (második libanoni háború), 2008–2009-es gázai Izrael–Hamász-konfliktus („Ötött ólom” hadművelet), 2012-es izraeli „Felhőoszlop” hadművelet, 2014-es „Erős szikla” hadművelet.

4 Arthur GOLDSCHMIDT, Jr.: *A Közel-Kelet rövid története*. Maecenas Könyvek, Budapest, 2007, 420.

használt. Amíg a korábban Irán befolyását ellensúlyozó Irak szerepe betöltetlen maradt, az arab tavasz politikai folyamatai és az amerikai katonai beavatkozások „muszlim lakosságot radikalizáló” hatásainak talaján megerősödött szélsőséges iszlamista szervezetek is közvetetten Teherán pozícióit erősítették. A térséggel foglalkozó szakértők számára tehát az utóbbi évek fejleményei számos vizsgálendő kérdést felvetettek, melyek közül a regionális hatalmi egyensúly átalakulása lehet talán az egyik legizgalmasabb.

Az iszlám világ és a hatalmi egyensúly vesztfáliai rendszere

A közel-keleti hatalmi egyensúly változásainak vizsgálatához elengedhetetlen röviden áttekintenünk a mostani nemzetközi rend alapjainak kialakulását, valamint az iszlám világnak a vesztfáliai rendszer hatalmiegyensúly-konceptiójához való viszonyulását. A mai nemzetközi rendszernek az alapjait a harmincéves háborút lezáró, 1648-ban több részletben, a Habsburgok által a hollandokkal és a svédekkel Osnabrückben, a franciákkal és a protestáns fejedelmekkel Münsterben megkötött vesztfáliai békeszerződések fektették le, melyek az állami szuverenitás koncepciójának rögzítésével lényegében utat nyitottak a független államokból álló új Európa kialakulásának.⁵

Ez a vesztfáliai elképzelés a korábbi, csak egy hatalmi központ legitimitását elismerő felfogással szemben a sokféleséget szem előtt tartva terjedt el a világon, és alapozta meg a mai nemzetközi rend struktúráját. Ez az új struktúra viszont kezdetben egy, a Thomas Hobbes által 1651-ben a *Leviatán* című művében megfogalmazott anarchikus „természeti állapotot” eredményezett, amelyben nincs egyetlen szereplő, aki féken tarthatná a többi. Az államokon belül az uralkodóval kötött társadalmi szerződés alapján az emberek jogaik egy részét átruházhatják egy uralkodóra, aki képes biztonságukról gondoskodni, az államok között ugyanakkor ez nem lehet érvényes, hiszen nem létezik az egész világra kiterjedő hatalom.⁶ Gyakorlatilag ezen a szerződésen alapszik az arab államok patrimonialis rendszere is, amelynek értelmében az alattvalók elfogadják a vezető irányítását, cserébe azért, hogy az gondoskodik az ő jólétükről. Ez a társadalmi szerződés azonban csak addig tart, amíg az uralkodó a helyén van, és képes ellátni ezt a feladatot.⁷

A nemzetközi kapcsolatok klasszikus realista iskolája az államok szuverenitásából kiindulva a vesztfáliai rendszer érvényességét vállalja, mely szerint az államok a főszereplők, s azok kizárólag csak magukra számíthatnak egy „önsegélyező”, feszültséggel és bizalmatlansággal terhelt rendszerben, melyből egyenesen következik a nemzetközi kapcsolatok anarchikus jellege, azaz a hierarchia hiánya. A nemzetközi kapcsolatokban azonban vannak hatalmi realitásokon alapuló hierarchikus kapcsolatok is.⁸ Henry Kissinger *Világrend* című könyvében a vesztfáliai béke és a hatalmi egyensúly rendszerének működésével kapcsolatban megjegyzi, hogy különbséget kell tenni a hatalmi egyensúly ténye és maga a rendszer között, a béke érdekében pedig az államok közötti rendszernek egyensúlyi ál-

5 VARGA Gergely: *A vesztfáliai szuverenitás érvényessége a nemzetközi kapcsolatokban*. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/1, 32.

6 Henry KISSINGER: *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2015, 39.

7 N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz*. Osiris Kiadó – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2015, 65–66.

8 VARGA: *A vesztfáliai szuverenitás...*, i. m., 31.

lapotba kell kerülnie. A háborúk megakadályozására ugyanakkor a rendszer önmagában nem lehet képes, csupán korlátok közé szoríthatja azt.⁹ Egy adott regionális rendszernek ezért alapeleme kell legyen az önkorlátozást kikényszerítő hatalmi egyensúly, amely képes megakadályozni, hogy valamelyik politikai szereplő hegemón helyzetbe kerülhessen a többi kárára. Bár a hatalmi egyensúly mellett a rendszer részét képezi a versengés és a konfrontáció, ezek azonban csupán kisebb módosításokat eredményezhetnek.¹⁰

A közel-keleti térség konfliktusainak egyik fő forrása, hogy az iszlám fundamentalisták szerint az ő nézeteik által képviselt „igazságok” felülírják a veszfáliai nemzetközi rend összes szabályát és normáját. Szerintük az állam nem lehet a nemzetközi rendszer alapja, mert szekuláris, ekképpen pedig illegitim képződmény, így legfeljebb átmeneti stádium lehet a nagyobb szabású vallási entitás megteremtéséig. Ennek értelmében az iszlámisták számára a más állam belügyeibe való be nem avatkozás is tarthatatlan, hiszen a nemzeti lojalitás az igazi hittől való eltéréssel egyenlő, a dzsihadistáknak pedig amúgy is kötelességük átalakítani a hitetlenek világát. Felfogásuk szerint az iszlám által uralt terület a *dár al-iszlám*, ami gyakorlatilag a kalifátus által ellenőrzött „béke birodalma”, míg az ezen kívüli területek a *dár al-hab* földjéhez tartoznak, azaz a „háború birodalmához”, melyet az iszlámnak a küldetése szerint meg kell hódítani az egyetemes béke megteremtése érdekében. Ehhez szükséges a dzsihad, vagyis a szent háború, mely a hit küzdelem útján történő terjesztését jelenti, bár ez nem feltétlenül csak fegyveres harcban nyilvánulhat meg.¹¹ Az arab hódítások korszakának eme világképe gyakorlatilag azt feltételezi, hogy a muszlim és a nem muszlim világok között kibékíthetetlen az ellentét, annak ellenére, hogy a muszlim államok olykor jó kapcsolatokat ápoltak a nem muszlim államokkal is.¹² A világrend kétosztatú, „hívő–hitetlen” koncepciója ugyanakkor a mai napig vezérelve Libanon, Szíria, Irak, Líbia, Jemen, Afganisztán és Pakisztán bizonyos fegyveres csoportjainak (és egyesek szerint Iránnak), továbbá ideológiájá több világszerte tevékenykedő terrorszervezetnek is, így például az Iszlám Államnak.¹³

Szajjid Kutb¹⁴ egyiptomi írónak, iszlám teoretikusnak, a modern iszlamizmus elméleti alapjai kidolgozójának egyes vallási vezetők által is osztott nézetei szerint a veszfáliai alapelvekre épült nemzetközi kapcsolatok és politikai intézmények illegitim képződmények, mivel nem az isteni törvényeken alapulnak, ahogy az országok közötti kapcsolatok sem spirituális kapcsolatokra épülnek, hanem a nemzeti érdekek alapelveire.¹⁵ Mindemellett amíg a nyugati gondolkodás szerint a nemzetközi kapcsolatokban az egymással versengő államok kiegyensúlyozzák, féken tartják egymást, addig az iszlám felfogása szerint az egymással versengő hatalmak erőegyensúlyán nem lehet békés világrendet kiépíteni, mert az csak akkor jöhet majd létre, ha sikerült létrehozni egy világméretű iszlám entitást.¹⁶

9 KISSINGER: *i. m.*, 40.

10 *Uo.*, 17.

11 KISSINGER: *i. m.*, 130–131.

12 N. RÓZSA: *i. m.*, 43.

13 KISSINGER: *i. m.*, 109.

14 Szajjid Kutb (1906. október 9. – 1966. augusztus 29.) az egyiptomi Muszlim Testvériség vezetőségi tagja volt, akit 1966-ban a Nasszer egyiptomi elnök elleni összeesküvésben bűnösnek találtak és kivégeztek. Ideológiájának alapja a Korán mindenhatósága, a saría bevezetésének szükségessége, a harcos dzsihad támadó jellegének hangsúlyozása, a totális iszlám állam létrehozásának fontossága volt. Az Egyesült Államok kultúráját élesen elítélte.

15 KISSINGER: *i. m.*, 161.

16 *Uo.*, 113.

A közel-keleti hatalmi egyensúly a 20. században

Az arab identitás és az iszlám világ Nyugathoz való viszonya szempontjából az Oszmán Birodalmat (1299–1923) felosztó, első világháború alatti nyugati kezdeményezések különösen fontosak. Az arab történelemben való sorozatos nyugati beavatkozás következménye a gyarmatok kialakulása mellett az első világháborút követően létrehozott mandátumrendszer volt. A mai arab „nemzetállamok” politikai határainak kijelölésével és a zsidó csoportok palesztinai betelepülésének engedélyezésével az európai nagyhatalmak gyakorlatilag folyamatosan újratermelődő konfliktushelyzeteket teremtettek, amelyek a mai napig szükségessé teszik a rendszeres nyugati beavatkozást. Ehhez társult később a mai arab társadalom másik feldolgozatlan traumájaként Izrael megalapítása 1948-ban.¹⁷

A Közel-Kelet 20. századi történelmét tekintve a vesztfáliai rendszer és az iszlám világ kapcsolatát meghatározó események egyike az 1916-ban megkötött *Sykes–Picot-egyezmény*¹⁸ volt, mely befolyási övezetekre osztotta a régiót, ami a Népszövetség által ratifikált mandátumrendszerrel lépett életbe. Hasonló jelentőségűnek tekinthető a *cionizmus*¹⁹ mozgalmának megerősödése, így pedig az 1917-es *Balfour-nyilatkozat*, vagyis a brit külügyminiszternek Lord Rothschild bankárhoz írott levele, mely szerint Nagy-Britannia elősegíti majd egy zsidó nemzeti haza létrehozását Palesztinában. Ezt követően 1920-ban a *sévrés-i békeszerződés*²⁰ gyakorlatilag újjászervezte a Közel-Keletet, majd a török függetlenségi háború után 1924-ben létrehozott Török Köztársaság vezetői felszámolták a kalifátust, és meghírdették a szekuláris államot. Ezzel az iszlám világ a vesztfáliai nemzetközi rend és a dár al-izlám koncepciójának satujába került.²¹

Az arabok eleinte elfogadták és saját céljaikhoz igazították a szuverenitás²² és az államiság koncepcióját, s ezzel párhuzamosan lendületet kaptak a szekularizációs törekvések

17 N. RÓZSA: *i. m.*, 28–29.

18 A Sykes–Picot-egyezményben Franciaország és Nagy-Britannia felosztották egymás között az Oszmán Birodalom egy részét. A szerződésben foglaltak kisebb módosításokkal valósultak meg, de ez a megállapodás lett a napjainkban is fennálló határok alapja. Az Iszlám Állam egyik fő célja az erre a megállapodásra alapozott status quo megváltoztatása. – Sam J. PRINCE: READ: ISIS Releases Statement on 100th Anniversary of Sykes-Picot Agreement [online], 2016. 05. 28. Forrás: heavy.com [2016. 08. 19.].

19 A cionizmus kifejezést először a Bécsben született Nátán Birbaum használta 1885-ben alapított *Selbstemanzipation* (Önfelszabadítás) című folyóiratában annak a nemzeti mozgalomnak – pontosabban ideológiának – a megnevezéseként, amelynek célja a nemzeti újjászületés, a független zsidó nemzeti lét elérése Palesztinában, Cionnal (Sionnal) a közép-pontban. A Cionba való visszatérés eszménye már évtizedekkel korábban megjelent, a nemzeti ideológia azonban csak a nyolcvanas évekre kristályosodott ki. Főként Közép- és Kelet-Európában sorra alakultak a Cion nevét viselő mozgalmak és társaságok. Forrás: ROSTOVÁNYI Zsolt: *Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért*. Corvina Kiadó, Budapest, 2006, 50.

20 A szerződést 1920. augusztus 10-én írták alá az Oszmán Birodalom és az antant hatalmak képviselői. Ez az Oszmán Birodalom területeinek körülbelül háromnegyedétől megfosztó békeszerződés tekinthető az 1919–1923-as török függetlenségi háború kirobbanása egyik fő okának. A háború eredményekképpen a nyugati szövetségesek kénytelenek voltak felülbírálni a sévrés-i békeszerződést, és elfogadni a lausanne-it 1923 júliusában. Ezt követően október 29-én kikiáltották a Török Köztársaságot.

21 KISSINGER: *i. m.*, 120.

22 Stephen D. Krasner szerint a szuverenitás sosem volt teljes, és nem is lehet az, hiszen a szuverén államok rendszere normákon alapul, a normák viszont nem érvényesülhetnek maradéktalanul a nemzetközi rendszerben, mert nincs felsőbb hatalom, ami a nemzetközi rendet biztosíthatná. A szuverenitás érvényessége így inkább a mindenkori hatalmi erőviszonyok függvénye. Stephen D. KRASNER: *Sovereignty: Organized Hypocrisy*. Princeton University Press, Princeton, 1999.

is, ugyanakkor nem alakult ki pluralisztikus rendszer. Megjelent viszont az etnikai, nyelvi és kulturális tekintetben egységes arab nemzet létrehozására törekvő *pánarabizmus*, és vele szemben a közös vallást mint a modern arab identitás alapját hangsúlyozó *politikai iszlám* irányzata.²³ Az ötvenes-hatvanas években ideológiai alapon jöttek létre regionális csoportosulások (pánarab nacionalizmus), míg a nyolcvanas évektől már a gazdaság volt az együttműködés alapja, ugyanakkor védelmi garanciákat az egyes államok inkább a nagyhatalmaknál kerestek.²⁴ Az arabközi politikálásnak az államok feletti intézményes szervezete az Arab Liga²⁵ lett, mely brit támogatás mellett jött létre 1945-ben, kairói székhellyel, ezzel is hangsúlyozva Egyiptom jelentőségét az arab világban.²⁶ Ennek az arab szervezetnek a megalakulása egybeesett az ENSZ-ével, így egyesek az „arab ENSZ”-ként is szokták emlegetni, mivel a struktúrája is hasonló felépítésű.

A hidegháború elején Marokkó, Tunézia, Izrael, Libanon, Jordánia, Szaúd-Arábia és Irán a Nyugat, míg Algéria, Líbia, Egyiptom, a palesztinok, Szíria és Irak a keleti blokk szövetségesei voltak. Az arab országok közötti ellentétek helyi konfliktusokban és érdekütközésekben jelentkeztek, melyeket az Arab Liga hivatott volna rendezni.²⁷ Ez a felállás először 1974-ben változott meg, miután Anvar Szadat egyiptomi elnök elfordult a Szovjetuniótól, és inkább Washingtontól várt segítséget elképzeléseinek megvalósításához, melynek eredményeként – intenzív diplomáciai erőfeszítéseket követően – 1979-ben Egyiptom békemegállapodást írt alá Izraellel.²⁸ Ezt követően a térség életét az 1978–79-es iráni iszlám forradalom, az azt követő 1979–89-es afganisztáni szovjet invázió és polgárháború, valamint az 1980 és 1988 között vívott iraki–iráni háború határozták meg, melyek következtében az arab államok közötti egyensúly stabilizálódott, és a középpontba az arab–iráni egyensúly került.

A hidegháború alatt a két szuperhatalom igyekezett szövetségeseket szerezni, védelmi megállapodásokat kötni és regionális együttműködéseket kialakítani, miközben a térség államai is kísérleteket tettek egy regionális biztonsági rendszer kiépítésére, de a mai napig nem jött létre működőképes biztonsági rendszer, amely kezelni tudná a térségben jelentkező biztonsági fenyegetéseket.²⁹

A Szovjetunió felbomlása a szocialista arab országok számára a szövetséges szuperhatalom elvesztését jelentette, amivel a gazdasági és katonai támogatás mellett a politikai rendszerüket megalapozó ideológiájukat is elvesztették. A hidegháború hirtelen befejeződésével meggyengültek az arab országok alkupozíciói, és politikailag súlytalanná váltak. Mindeközben a fokozódó belső elégedetlenség talaján megjelentek a radikális csoportok,

23 KISSINGER: *i. m.*, 121–122.

24 N. RÓZSA: *i. m.*, 61.

25 Az Arab Liga 22 tagállama: Egyiptom, Irak, Jordánia, Libanon, Szaúd-Arábia, Szíria, Jemen, Líbia, Szudán, Marokkó, Tunézia, Kuvait, Algéria, Egyesült Arab Emírségek, Bahrein, Katar, Omán, Mauritánia, Szomália, Palesztina, Dzsibuti, Comore-szigetek. Megfigyelői státusza van: Eritrea, India, Brazília, Venezuela.

26 N. RÓZSA: *i. m.*, 44–45.

27 *Uo.*, 189.

28 A békeszerződés következményeként az Arab Liga 1979 és 1989 között felfüggesztette Egyiptom tagságát az arab államok szervezetében. A békekötést az arab világban fogadó felháborodás egy további utólagos következménye volt, hogy 1981-ben Szadat egyiptomi elnök merénylet áldozata lett.

29 N. RÓZSA: *i. m.*, 56.

amelyek a fennálló rendszert vallási alapú közel-keleti rendszerre akarták cserélni.³⁰ Az 1994-ben megkötött izraeli–jordán békeszerződés, Izrael palesztinok általi elismerése és az öbölháború³¹ is jelentős hatással voltak a közel-keleti hatalmi egyensúlyra. Az új regionális rendszerben az Egyesült Államok maradt az egyetlen térségen kívüli nagyhatalom,³² amelytől Egyiptom és Izrael is jelentős támogatást kapott, s más államok is Washingtonnal kötöttek biztonsági megállapodásokat. Így saját struktúra hiányában a térség biztonságának garantálójává az Egyesült Államok vált, e rendszer pedig egyik meghatározó eleme Egyiptom lett.³³

Martin Indyk, az Irak és Irán megfékezését célul kitűző „kettős feltartóztatás” (*dual containment*) politikáját 1993-ban megfogalmazó amerikai diplomata az 1990-es évek elején a közel-keleti hatalmi egyensúlyt négy különböző, ám egymással szorosan összefüggő egyensúly eredőjeként írta le. Az egyik ilyen egyensúly szerinte Izrael és az arab államok között alakult ki, melynek fenntartása érdekében az Egyesült Államok mindenkor törekszik biztosítani Izrael katonai képességeinek fölényét az arab államokkal szemben. Ennek az egyensúlynak a sikeréhez szükséges azonban másodikként az arab államok egymás között beállt egyensúlya is, melyet a vezető pozícióért zajló versengésük határoz meg. A harmadik egyensúly az arab államok és Irán között áll fenn, a negyedik pedig a nagyhatalmak, azaz az Egyesült Államok és Oroszország közötti rivalizálásból eredeztethető. Az arab államok és Irán hatalmi egyensúlyával kapcsolatban megjegyzendő, hogy régebben Irak és Irán vetélkedett egymással a hegemoniáért, míg az egyensúlyozó szerepet az öbölországi országok töltötték be. Hámenei ajatollah 1989-es hivatalba lépését követően azonban egy új Iránnal szembeni felállás alakult ki Irak vezetésével, valamint az Egyesült Államok támogatásával.³⁴

Az egyensúly kibillentésétől az arab tavaszon át az Iszlám Államig

A 2000-es évek elején az afganisztáni tálib rendszer megdöntésével, később pedig Szaddám Huszein eltávolításával az Egyesült Államok kibillentette a korábbi hatalmi egyensúlyt, mivel azóta a bagdadi kormányok a síita többséget képviselik, és több szállal is kötődnek Iránhoz, így Szaúd-Arábia hátrányára új alapokra helyeződött Bagdad és Teherán kapcsolata. Irakon keresztül Irán megerősítheti kapcsolatait szíriai és libanoni szövetségeseivel, az Egyesült Államok külpolitikája pedig mindeközben a Közel-Keletől elfordulva egyre inkább Kelet-Ázsia térségére koncentrált.³⁵ A bagdadi rezsimváltásból ugyanakkor Irán

30 KISSINGER: *i. m.*, 125–126.

31 Öbölháború alatt a Perzsa (Arab)-öböl térségében zajlott háborúkat értjük. Első öbölháborúnak tekinthető az iraki–iráni háború (1980–1988), másodikként a Kuvait iraki erők általi lerohanását követő, ENSZ-felhatalmazással zajló iraki háború (1991), harmadikként pedig az Egyesült Államok vezetésével a Huszein-rezsim megdöntésének céljából indított iraki háború (2003–2011). Forrás: HORVÁTH Jenő (szerk.): *Világpolitikai lexikon (1945–2005)*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 515.

32 N. RÓZSA: *i. m.*, 190–191.

33 *Uo.*, 116.

34 Martin INDYK: *Beyond the Balance of Power, America's Choice in the Middle East*. *The National Interest*, 7. évf., 1991/26, 33–35.

35 Luis DURANI: *Saudi Arabia and Iran: A Balance of Power* [online], 2016. 01. 20. Forrás: modern diplomacy.eu [2016. 08. 03.].

mellett Izrael is hasznot húzott. Az új iraki kormányzatokat folyamatosan lekötik a belpolitikai problémák, így képtelenek aktív Izrael-ellenes politikát folytatni, tehát minimális lett annak a lehetősége, hogy a zsidó állammal szemben kialakulhasson egy keleti front.³⁶

A Közel-Kelet országait jelenleg egy, a síita Irán vezette és egy, a szunnita Szaúd-Arábia vezette, egymással szemben álló blokkra lehet felosztani. Az iráni vezetésű blokkhoz sorolható Afganisztán Iránnal határos vidéke, Irak, Szíria és Libanon egy része. Szaúd-Arábia blokkjához pedig Törökország, Egyiptom, Jordánia és az öbölállamok (Kuvait, Bahrein, Katar, Egyesült Arab Emírségek és Omán) tartoznak. A szunnita arab identitású monarchikus rezsimek és a síita iráni iszlám köztársaság a regionális hatalmi versengésben ma egymás fő kihívói, így Szaúd-Arábia az Iránnal szembeni hatalmi pozíciójának növelésére kényszerül az egyensúly megőrzése érdekében.³⁷

Az öböltérség két oldala közötti kölcsönös bizalmatlanság korábban is létezett, de csak az 1979-es iráni forradalom után fokozódott, mivel az új rezsim revolucionista külpolitikájának középpontjába a közel-keleti síita közösségek támogatása került, melyek egy része az öböl menti szunnita arab rezsimek uralma alatt élt. Az 5-35%-os síita kisebbséggel rendelkező országok jogosan félték Irán befolyásának a növekedésétől, ezért a Teherán és részben Irak jelentette fenyegetésre válaszul hozták létre 1981-ben az Öböl Menti Együttműködési Tanácsot. A síita–szunnita ellentét az utóbbi évtizedekben sem enyhült, az arab tavasz és a regionális konfliktusok kialakulása óta pedig a hatalmi versengés csak fokozódott a felek között.³⁸

A közel-keleti hatalmi egyensúly feszültségektől amúgy sem mentes „állóvizét” felkavaró arab tavasz folyamata 2010. december 17-én vette kezdetét, amikor egy tunéziai utcai árus felgyújtotta magát a helyi önkormányzat épülete előtt, miután pár órával korábban a rendőrök elkobozták az árukészletét, majd pedig megalázta egy női önkormányzati tisztviselő. A 26 éves utcai árus később belehalt sérüléseibe.³⁹ Az eset hatására már december 18-án tüntetés zajlott a rossz gazdasági körülmények és a társadalmi helyzet miatt a történetek helyszínén, a tunéziai Szidi Bú Zid városában. Az elsőt azonban további tüntetések követték, melyek végül az egész régió végigsöpítő tiltakozási hullámmá eredményeztek, amit ma már sokan csak arab tavaszként emlegetnek.⁴⁰ Ennek a folyamatnak az egyik következményeként még 2011-ben megbukott a tunéziai (január 14.), az egyiptomi (február 11.) és a líbiai (október 20.), majd 2012-ben a jemeni elnök (február 27.). Szíriában az első tüntetésekből végül rendszerellenes felkelés lett, polgárháború alakult ki, ami már több mint öt éve tart: becslések szerint halálos áldozatainak száma meghaladja a 250-300 ezret, a menekülteké a 4 milliót, és további 6,5 millió ember kényszerült lakhelyének elhagyására.⁴¹

36 Efraim INBAR: *The Strategic Balance in the Middle East: an Israeli Perspective* [online], 2013. 12. 01. Forrás: fpri.org [2016. 07. 31.].

37 KISSINGER: *i. m.*, 149.

38 GÁLIK Zoltán, MATURA Tamás, N. RÓZSA Erzsébet, PÉCZELI Anna, PÓTI László, SZALAI Máté: *Az iráni nukleáris megállapodás nagyhatalmi érdekek metszéspontjában*. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/4, 98.

39 CNN Arabic staff: *How a fruit seller caused revolution in Tunisia* [online], 2011. 01. 16. Forrás: cnn.com [2016. 08. 05.]

40 Az arab tavasz folyamatának a Közel-Kelet térségére gyakorolt hatásáról bővebben lásd N. RÓZSA Erzsébet: *Az arab tavasz*. Osiris Kiadó – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2015.

41 Lucy RODGERS, David GRITEN, James OFFER, Patrick ASARE: *Syria: The story of the conflict* [online], 2016. 03. 11. Forrás: bbc.com [2016. 08. 05.].

A polgárháborús helyzetben Szíriában és Irakban fokozta tevékenységét az Iszlám Állam nevű szunnita iszlamista szervezet, melyet napjainkban már a világ legveszélyesebb terrrorszervezeteként tartanak számon. A csoport gyökerei a jordániai Abu Muszab al-Zarkávi idejére vezethetők vissza, aki 1999-ben Afganisztánba utazott, hogy ott terrorista kiképzőtábort hozzon létre. A talibán uralmának 2001-es megdöntése miatt Zarkávi kénytelen volt Irakba menekülni, ahol 2003-ban létrehozta a mai Iszlám Állam elődjét, a Dzsamáatát-Tauhídval-Dzsihadot, azaz „Az Egyistenhit Megvallásának és a Dzsihadnak a Társaságát”. Később Zarkávi csoportja Iraki al-Káida néven csatlakozott bin Ládénéhez, majd Zarkávi 2006 júniusában életét vesztette az Egyesült Államok egyik célzott légitámadása következtében. Halála jelentős mértékben demoralizálta az Iraki al-Káidát, azonban az iraki síita-szunnita ellentét kiéleződése és a szíriai polgárháború nagymértékben kedvezett a radikalizmus térnyerésének. Az amerikai erők 2011-es iraki kivonulására a mozgalom vezetését Abu Bakral-Bagdádi vette át, aki a szervezet nevét először Iraki Iszlám Államra változtatta. 2014 júniusában elfoglalták Moszul városát, s ennek örömeire bagdadi kalifának kiáltotta ki magát, a csoportját pedig ismét átnevezte, ezúttal Iszlám Állammá, abban a reményben, hogy idővel a Földközi-tengertől az Arab-öböl uralhatja majd a térséget.⁴²

Látva az Iszlám Állam előretörését, az Egyesült Államok 2014 augusztusában légi hadjáratba kezdett Irakban, amit később Szíriára és Líbiára is kiterjesztett,⁴³ és a mai napig folytat.⁴⁴ A szervezet mielőbbi legyőzése érdekében Washington koalíciót is szervezett⁴⁵ az Arab Liga, az Öböl Menti Együttműködési Tanács, az Európai Unió és a NATO egyes tagállamainak részvételével. Az Egyesült Államok számára az Iszlám Állam megfékezése és felszámolása vált a fő prioritássá a szíriai polgárháború rendezésével szemben, ezért a szélsőséges iszlamista szervezet elleni harcra a 2017-es amerikai védelmi költségvetésben már 50%-kal többet, 7,5 milliárd dollárt irányzott elő a Pentagon.⁴⁶

Bár 2016 nyarára az Iszlám Állam elleni koalíciónak Irakban 47%-kal,⁴⁷ Szíriában pedig 20%-kal sikerült csökkentenie a szervezet által ellenőrzött területet, az iszlamisták ugyanakkor egyre nagyobb fenyegetést jelentenek Líbiában, ahol a két párhuzamosan működő kormány rivalizálása miatt kialakult instabilitás ad lehetőséget a szélsőségesek megerősödésére. Fokozta tevékenységét az Iszlám Állam helyi ága Afganisztánban is, ahol a kormányerők mellett már a tálibok egy 1000 fős különleges alakulata is harcban áll velük.⁴⁸

Az utóbbi másfél-két évben az Iszlám Állam felszított egy regionális konfliktust Irakban és Szíriában, kapcsolati hálót épített ki más közel-keleti és észak-afrikai dzsihadista

42 SELJÁN Péter: *Harc az Iszlám Állam ellen. Nemzet és Biztonság*, 7. évf., 2014/5, 65–67.

43 Goran TOMASEVIC, Yeganeh TORBATI: *U.S. warplanes launch bombing campaign on Islamic State in Libya* [online], 2016. 08. 01. Forrás: reuters.com [2016. 08. 27.].

44 Jim MICHAELS: *U.S.-led campaign ramps up airstrikes against Islamic State* [online] 2016. 06. 10. Forrás: usatoday.com [2016. 08. 04.].

45 John KERRY: *To Defeat Terror, We Need the World's Help* [online], 2014. 08. 29. Forrás: nytimes.com [2016. 08. 04.].

46 David ALEXANDER, Andrea SHALAL: *Pentagon seeks \$583 billion budget for 2017; Republicans say not enough* [online] 2016. 02. 09. Forrás: reuters.com [2016. 08. 04.].

47 John HUDSON: *Top U.S. Official: Islamic State Has Lost 47 Percent of its Territory in Iraq* [online], 2016. 06. 28. Forrás: foreignpolicy.com [2016. 08. 04.].

48 Dawood AZAMI: *Why Taliban special forces are fighting Islamic State* [online] 2015. 12. 18. Forrás: bbc.com [2016. 08. 04.].

szervezetekkel, és terrorcselekmények elkövetésére inspirálta a nyugati országokban élő szimpatizánsait. Egyre inkább bebizonyosodik, hogy az Iszlám Állam felszámolásához széles körű regionális összefogásra lesz szükség, ám az csak akkor jöhet létre, ha a szervezet által fenyegetett országok és rivális csoportok közös ellenségüknek kiáltják ki, és egymással együttműködésben tesznek erőfeszítéseket ellene. Mindezek fényében az Iszlám Állam mint nem állami szereplő hatása a közel-keleti régió hatalmi egyensúlyára az 1970-es évek pluralista elméletét igazolja, mely cáfolja, hogy csak az államok alakítanak a nemzetközi politikát, és egyben a pókhálómodellre is példa lehet, mivel az iszlamista szervezet terjeszkedésében az államhatárok gyakorlatilag teljesen elmosódnak.

Az arab tavasz következményei

Az arab tavasz a közel-keleti régiót a regionális erőegyensúly régóta tartó átrendeződésének folyamata közben érte. Az arab országok kormányellenes tüntetéssorozatainak kezdetekor a Közel-Kelet átalakuló erőegyensúlyában Izrael, valamint a térség feltörekvő regionális hatalmai, Törökország és Irán voltak a meghatározó erőközpontok, miközben a külső kiegyensúlyozó szerepet betöltő Egyesült Államok befolyása egyre csökkent. Ebben a változó hatalmi helyzetben jelentkezett az arab tavasz és az Iszlám Állam problémája,⁴⁹ mikor az arab világ számára a három legfontosabb kihívást még hagyományosan Izrael katonai fölénye, Irán növekvő regionális befolyása és az arab államok saját védelmi képességeinek a hiánya jelentették. Az arab tavasz nyomán bekövetkező politikai átalakulás és az Iszlám Állam terjeszkedése azonban átírták az arab világ biztonsági prioritásait.⁵⁰

Az arab tavasz nyomán végbement átalakulás gyakorlatilag csak Tunéziában zajlott demokratikusan: Egyiptomban a megválasztott iszlamista elnököt végül a társadalmi elégedetlenség miatt a hadsereg eltávolította a hatalomból; Líbiában először két, majd végül három egymással rivalizáló kormány jött létre; Jemen a szétesés közelébe került.⁵¹ Pedig a líbiai arab tavasz akár a külső beavatkozással végrehajtott rendszerváltás modellje is lehetett volna, mivel Kaddáfi halála után a politikai átalakulás során a választásokon nem az iszlamisták, hanem a szekuláris „nemzeti” erők győztek, azonban a mély társadalmi ellentétek idővel az egész térséget fenyegető polgárháborúba sodorták az országot.⁵² Kaddáfi bukásával megszűnt a nemzeti hatáskörű kormányzat, így a különböző fegyveres csoportok gyakorlatilag szabad kezet kaptak a maguk területein. A Tripoliban működő, nemzetközileg elismert ideiglenes kormányzat a város határain kívül továbbra is képtelen gyakorolni a hatalmát.⁵³

Az arab tavasznak a regionális hatalmi egyensúlyra gyakorolt hatását az egyes szakértők eltérően szokták értékelni. Mohammad Salim Al-Rawashdeh, a nemzetközi kapcsolatok Jordániából származó szakértője szerint az arab tavasz növelte a regionális hatalmak

49 N. RÓZSA: *i. m.*, 193.

50 *Uo.*, 56.

51 Patrick COCKBURN: *The Arab Spring, five years on: A season that began in hope, but ended in desolation* [online], 2016. 02. 08. Forrás: independent.co.uk [2016. 08. 19.].

52 N. RÓZSA: *i. m.*, 169.

53 Andrew HAMMOND: *Libya, not Syria, is now the frontline in the war against Isis* [online], 2016. 08. 05. Forrás: independent.co.uk [2016. 08. 19.].

közötti szakadékokat, hiszen nagy hatással volt a régió stratégiai egyensúlyára, különös tekintettel az Izrael és Szíria, valamint az Izrael és Egyiptom közötti relációra. Egyiptomnak továbbra is meg kell birkóznia a gazdasági válsággal, a politikai megosztottsággal, Szíriának pedig a polgárháborús helyzet megoldásától függően még legalább tíz évre lenne szüksége ahhoz, hogy újra a közel-keleti stratégiai egyensúly egyenletének része legyen. Az arab tavasz a Törökország és Irán közötti kapcsolatokra is hatással volt, mivel mindkét ország megkísérelte saját terveit megvalósítani az arab országokban, a török–iráni szembenállás pedig jól érzékelhetővé vált az iraki Kurdisztán területein, Egyiptomban és Szíriában is.⁵⁴

A teheráni Közel-Keleti Stratégiai Tanulmányok Intézetének igazgatója, Kajhán Bárzegár egy 2012 októberében írt cikkében az arab tavaszt a közel-keleti hatalmi egyensúly egyik fordulópontjaként értékelte, mivel korábban a hatalmi egyensúlyt az állami szereplők határozták meg, az arab tavaszt követően azonban az államok mellett a belpolitikai dinamikák is főszerepet kaptak, tovább komplikálva a helyzetet. Bárzegár szerint a következő években a regionális hatalmi egyensúlyt a közel-keleti szereplők két blokkjának a tevékenysége határozza majd meg, nevezetesen Irán és Törökország, valamint Szaúd-Arábia és Egyiptom, illetve Izrael színtalpak mögötti tevékenysége, a transzregionális blokkban pedig az Egyesült Államok és Oroszország befolyása és egymáshoz való viszonya. Az arab tavasz fejleményei szerinte láthatóan valamennyi regionális hatalmat szerepének bővítésére, fenyegetések elhárítására vagy befolyásának kiterjesztésére ösztönözték, ekképpen bonyolítva a regionális hatalmi egyensúlyt.⁵⁵

N. Rózsa Erzsébet szerint az egyik fontos fejleményként az arab tavasz nyomán megjelent a „nemzeti” tudat, ami a nemzethez tartozást már a területi államhoz kapcsolódva definiálta, annak ellenére, hogy ez az állami identitás szemben áll az iszlám *umma* nemzetállami határokat nem ismerő közösségével. Az arab államok így már nem is próbálnak egy politikai közösséget alkotni, inkább eseti megállapodásokat és alkalmi szövetségeket kötnek, hogy saját útjukat járassák.⁵⁶ Az arab tavaszban megnyilvánult nemzetállami alapú regionális rend azonban végül a hegemon törekvések és újabb hidegháborúk színterévé vált. Gyakorlatilag az egész térség arab tavaszos átalakulása teremtette meg azt a környezetet, amelyben az Iszlám Állam az egyik arab tavaszos országban, Szíriában is megvetette a lábát, és ma már a térség összes szereplőjét fenyegeti.⁵⁷ A kialakulóban lévő rendet tehát hamar felülírta a határok figyelmen kívül hagyásával új regionális rendet kezdeményező Iszlám Állam, s terjeszkedésének legmeghatározóbb eseménye a kalifátus kikiáltása volt 2014. június 29-én, miután a szervezet fegyveresei elfoglalták az észak-iraki Moszul városát.⁵⁸

54 Mohammad Salim AL-RAWASHDEH: Scenarios of Strategic balance and instability in the Middle East. *International Journal of Humanities and Social Science Studies*, 2. évf., 2016/5, 60–61.

55 Kayhan BARZEGAR: *The Arab Spring and the Balance of Power in the Middle East* [online], 2012. 10. 30. Forrás: powerrandpolicy.org [2016. 08. 02.].

56 N. RÓZSA: *i. m.*, 92–93.

57 *Uo.*, 208.

58 N. RÓZSA: *i. m.*, 251.

A szíriai polgárháború elhúzódásának következményei

A már több mint öt éve zajló szíriai polgárháborúban szemben álló erők közül láthatóan egyik sem képes győzelmet aratni. Szaúd-Arábia és Törökország sikertelenül próbálta támogatásával az ellenzéki erők oldalára billenteni a mérleg nyelvét, ahogy az Egyesült Államok szunnita felkelők számára nyújtott támogatása is elégtelennek bizonyult, miközben az iráni Forradalmi Gárda, a libanoni Hezbollah és Oroszország képes volt hatékonyan támogatni a kormányerőket. Az Irak és Szíria meggyengülésének köszönhetően megerősödött Iszlám Állam sem volt képes sikeresen szembeszállni az Aszad-rezsimmel, ugyanakkor a 2015 szeptemberétől 2016 márciusának közepéig tartó orosz intervenció⁵⁹ a kormányerők oldalán szintén csak arra volt elég, hogy stabilizálja a kormány helyzetét, ahhoz már kevés volt, hogy újra megerősítse az Aszad-rezsim hatalmát az egész ország területén. Ennek eredményeként Szíria a következő években is egymással harcban álló csoportok arénája maradhat, mindebből pedig várhatóan Irán kerülhet majd ki győztesen. Félő azonban, hogy a szíriai polgárháború további elhúzódása és az Iszlám Állam tevékenysége nyomán az államiság szétfelbomló törzsi és felekezeti egységekre, állandósulhatnak a fegyveres konfliktusok, ezáltal pedig „új természeti állapot” alakulhat ki a régióban.⁶⁰

Az Egyesült Államok befolyásának és regionális hatalmi pozíciójának gyengülését jól mutatta, mikor a vegyi fegyverek alkalmazásával kapcsolatos határ átlépése miatt 2013 szeptemberében végül nem került sor katonai erő alkalmazására, ami egyesek szerint a gyengeség jele volt.⁶¹ A 2014 augusztusában megindított, amerikai vezetésű légi hadjárat az Iszlám Állam ellen pedig csak korlátozott sikerekkel járt.⁶² Az Egyesült Államoknak nem sikerült elérnie a helyi szereplők hatékony együttműködését a kérdésben, miközben az orosz légi támogatásnak köszönhetően Aszad erőinek sikerült például visszafoglalnia Palmüra városát az Iszlám Állam fegyvereseitől.⁶³

A szíriai orosz intervenció célja Aszad hatalmának megszilárdítása volt az ellenzéki csoportok és az Iszlám Állam visszaszorítása által,⁶⁴ hogy Oroszország megőrizhesse regionális pozícióját. Ezzel a lépéssel, illetve az orosz–iráni–szíriai–iraki együttműködés⁶⁵ kialakításával Moszkva megkerülhetetlen tényezővé vált Szíriában és Irakban, ami jelentős kihívást jelent az Iszlám Állam elleni harcban és a szíriai konfliktus rendezésében vezető szerepét elvesztett Egyesült Államok számára. Az orosz befolyás növekedését és a szorosabb orosz–iráni katonai együttműködést jelezte az a hír is, mely szerint orosz harci gépek iráni légibázisról felszállva mérték légcsapásokat szíriai célpontok ellen, míg korábban

59 Ben QUINN: *Russia's military action in Syria – timeline* [online], 2016. 03. 14. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 24.].

60 KISSINGER: *i. m.*, 150.

61 Paul LEWIS: *US attack on Syria delayed after surprise U-turn from Obama* [online], 2013. 09. 01. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 26.].

62 Alaska Dispatch News: *Military campaign against ISIS in Iraq and Syria shows gains* [online], 2016. 05. 17. Forrás: adn.com [2016. 08. 26.].

63 Efraim INBAR: *The Syrian Civil War: An Interim Balance Sheet* [online], 2016. 04. 06. Forrás: meforum.org [2016. 07. 31.].

64 Politico Magazine: *What Is Putin Really Up To in Syria?* [online], 2015. 10. 01. Forrás: politico.com [2016. 08. 04.].

65 Stephen KALIN: *Iraq says Russia, Iran, Syria cooperating on security issues in Baghdad* [online], 2015. 09. 26. Forrás: reuters.com [2016. 08. 27.].

(a második világháború óta) nem fordult elő, hogy Teherán engedélyezte volna más országok fegyveres erői számára katonai támaszpontjainak használatát.⁶⁶

Sokak szerint egy a válság korai szakaszában indított katonai intervenció meg tudta volna fékezni a szíriai konfliktust, utána azonban békefenntartó katonákra lett volna szükség. Egy ilyen nagyságrendű feladatra az Egyesült Államok az afganisztáni és az iraki tapasztalatok fényében nem vállalkozhatott,⁶⁷ a nemzetközi közösség beavatkozásának elmaradása viszont így az ellenzéki csoportok radikalizálódásához vezetett.⁶⁸ A szíriai konfliktusba való be nem avatkozással az Egyesült Államok új külpolitikája rajzolódott ki, amely szerint az Egyesült Államok nem kíván elsődlegesen felelősséget vállalni az események alakulásáért, inkább teret ad a regionális válságok lezajlásának, amíg egy új hatalmi egyensúly ki nem alakul. Ennek a politikának az alapja az Irak és Irán közötti hatalmi egyensúly példája, amit a Szaddám Huszein hatalmát megdöntő amerikai katonai intervenció borított fel, a kivonulással pedig szabad utat adott Irán regionális befolyása erősödésének. Ehhez a tapasztalathoz társult később a – leginkább francia kezdeményezésű – líbiai intervenció tanulsága is, hogy a diktátorokat megdöntő katonai beavatkozásokat nem feltétlenül követik majd jobb rezsimek. Mindemellett az Egyesült Államok számára az is világossá vált, hogy a világ közvéleménye legalább annyira hevesen képes elítélni egy amerikai katonai beavatkozást, mint kikövetelni azt, továbbá bármilyen szerepet is vállal az Egyesült Államok egy fegyveres akcióban, a világ nagy része előtt, legfőképpen pedig a katonai műveleteket elszenvedő lakosság számára „az amerikaiakat” terheli majd a felelőség a váratlan, illetve előre nem látott következményekért.

Az Egyesült Államok álláspontja szerint Bassár el-Aszad szíriai elnöknek távoznia kell a hatalomból, azonban az Obama-adminisztráció inkább az ellenzéki erőkre és a regionális hatalmakra, elsősorban Törökországra és Szaúd-Arábiára hagyta a rezsimek sorsának az eldöntését, illetve a szíriai polgárháború kezelését. Ankarának és Rijádnak egyaránt érdeke az iráni befolyási övezet szűkítése, ugyanakkor hagyományos katonai erővel nem kívánnak beavatkozni, számukra elég, ha közvetetten, indirekt módon, érdekeik szerint tudják alakítani a konfliktus alakulását. Ennek eredményeként a szíriai kormányerők és az ellenzéki fegyveresek gyakorlatilag patthelyzetbe kerültek, mivel egyikük sem képes döntő katonai győzelmet aratni, így Szíria sorsa a nép és a szomszédos országok kezében van.

Az Egyesült Államok tehát a saját hatalma határainak és érdekeinek felismerésével már nem kívánja a szíriai polgárháború problémáját megoldani, mivel belátta, hogy nem minden világesemény igényli vagy igazolja az amerikai beavatkozást. Az Egyesült Államok az utóbbi évtizedek *intervencionista külpolitikája*⁶⁹ után a katonai erő alkalmazása helyett inkább a visszafogott befolyásolás politikáját követi, hagyva, hogy az események a saját medrükben folyjanak. Egyesek szerint ez a kudarc politikája, mások szerint ez egy érettebb hozzáállás, melynek lényege a nemzeti érdekek reális értékelésén alapuló kontrollált

66 Erin CUNNINGHAM, Karen DEYOUNG: *Strikes from Iranian air base show Russia's expanding footprint in the Middle East* [online], 2016. 08. 16. Forrás: washingtonpost.com [2016. 08. 20.].

67 KISSINGER: *i. m.*, 137.

68 N. RÓZSA: *i. m.*, 208.

69 Az intervencionista amerikai külpolitikáról bővebben lásd BALOGH István: *Változás az amerikai külpolitika filozófiájában és gyakorlatában?* MKI-tanulmányok, T-2012/17, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2012.

beavatkozás.⁷⁰ Varga Gergely szerint a szíriai polgárháború világosan jelzi a közel-keleti amerikai hegemonia végét, ami nem egy új hatalmi egyensúlyon alapuló stabilitást hozott, hanem fokozódó instabilitást, melynek a kialakulásában a korábbi amerikai hegemonisztikus törekvéseknek, azaz az iraki háborúnak, a líbiai katonai beavatkozásnak és a szíriai ellenzéki erők támogatásának is szerepe volt.⁷¹

A szíriai polgárháború kezdetén sokan úgy gondolhatták, hogy a konfliktus olyan mértékben gyengíti majd meg az Aszad-rezsim hatalmát, hogy az egyben Irán befolyását is csökkenteni fogja. Ezzel szemben a szíriai polgárháború valójában főleg Szaúd-Arábiának okozott problémát, miközben szorosabbra fűzte Damaszkusz és Teherán együttműködését. A polgárháború elhúzódása miatt azonban Szíria egyre inkább teher a perzsa állam számára, és bár Teherán jó kapcsolatokat ápol az iraki kormánnyal is, a sokszor emlegetett, a Földközi-tenger keleti medencéjétől Afganisztán nyugati határvidékéig terjedő iráni befolyási övezet a polgárháborús állapotok miatt nem tud megvalósulni.⁷² Ugyanakkor, miközben Szaúd-Arábia figyelmét a síiták, a Muzulmán Testvériség és az Iszlám Állam elleni harc kötötték le, addig megerősödött a – Rijád szerint Teherán támogatását élvező – huti síita mozgalom Jemenben, ami váratlanul érte a szaúdi királyságot. Irán a közel-keleti konfliktusokat kihasználva sikeresen növelte befolyását a régióban, és megkerülhetetlen szereplőjévé vált a szíriai polgárháborúnak, valamint az Iszlám Állam elleni harcnak Irakban. Ennek eredményeként kiéleződött az ellentét az iráni állam és Szaúd-Arábia között, illetve fokozódott a síita–szunnita feszültség a régióban. A két ország szembenállása pedig a leginkább Szíriában érhető tetten, ahol a szaúdi királyság a szíriai felkelők egyik fő támogatója, míg a libanoni síita Hezbollah, Irán szövetségese a polgárháború kezdete óta harcol a kormányerők oldalán, habár a régió valamennyi konfliktusának esetében látható versengésük lenyomata valamilyen mértékben.⁷³

A szaúdi–iráni versengés okai⁷⁴ nem feltétlenül a vallási különbségekben keresendők, inkább a magukat birodalomnak tételező nemzetállamok hatalmi harcában azonosíthatók. Valójában a konzervatív *vahhábita iszlám*⁷⁵ áll szemben a radikális forradalmi iszlámmal. A szaúdi–iráni hidegháború elsődleges színtere a Perzsa(Arab)-öböl térsége, Szíriában azonban az érdekeik valódi háborús környezetben csapnak össze.⁷⁶ Érdemes megjegyezni, hogy Szaúd-Arábia és Irán évtizedes rivalizálásuk alatt sosem léptek át egy bizonyos határt: nem avatkoztak be egymás belpolitikai, belbiztonsági ügyeibe. A szembenállásuk eskalációjának elkerülése érdekében Teherán és Rijád is tartózkodott attól,

70 George FRIEDMAN: *The Emerging Doctrine of the United States* [online], 2012. 10. 09. Forrás: stratfor.com [2016. 08. 02.].

71 VARGA Gergely: *A közel-keleti amerikai stratégia az iráni megállapodás és a szíriai konfliktus tükrében. Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/5, 76.

72 Jonathan SPYER: *Israel should be wary of celebrating the 'Shia crescent' setback* [online], 2011. 09. 07. Forrás: theguardian.com [2016. 07. 30.].

73 SELJÁN Péter: *Új fejezet az iráni atomvitában, avagy Irán szerepe a közel-keleti hatalmi játszmaiban. Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/4, 77.

74 Anthony H. CORDESMAN, Robert M. SHELALA, Omar MOHAMED: *The Gulf Military Balance: Volume III. The Gulf and the Arabian Peninsula*, 83–95. [online], 2014. 01. 31. Forrás: csis.org [2016. 08. 26.].

75 A vahhábita mozgalom az iszlám egyik szigorú jogi irányzatából nőtt ki a 18. században. Fő gondolata az iszlám eszméinek megtisztítása a vallásra ráakódott idegen elemektől, és ezzel a Korán eredeti tanainak feltétlen és következetes érvényesítése. Mozgalommá a 18. század közepén szélesedett, Mohamed ibn Abd al-Vahháb (1703–1792), az arabiai Nadzsd vidékéről származó hitszónok tevékenységének eredményeképpen.

76 N. RÓZSA: *i. m.*, 250.

hogy ellenfelének síita vagy szunnita kisebbségeihez kötődő fegyveres csoportokat támogasson. 2016 nyarán azonban Irán a teheráni kormány megdöntésére törekvő csoportok (kurd szeparatisták) támogatásával vádolta meg Szaúd-Arábiát, Rijád pedig erre válaszul azt állítja, hogy a perzsa állam síita fegyveres csoportoknak nyújt egyre nagyobb mértékű támogatást.⁷⁷

Szaúd-Arábia és Irán rivalizálása egyik fontos mellékszereplőjének tekinthető a térség legnagyobb gazdaságával és az egyik legerősebb hadseregével rendelkező Törökország. Ankara számára a szíriai és az iraki helyzet mellett Irán befolyásának növekedése a legaggasztóbb, eddig mégsem vállalt aktív szerepet a szíriai polgárháborúban vagy Irakban.⁷⁸ Ennek ellenére Törökország továbbra is meghatározó erőt képvisel a szunnita tábor oldalán, és a Szaúd-Arábia és Irán vetélkedésén alapuló regionális egyensúly harmadik pillérének tekinthető.⁷⁹

A szíriai helyzet rendezetlensége a korábban már említett török–iráni kapcsolatoknak sem kedvez. Ankara gyakorlatilag párhuzamosan építi kapcsolatait Iránnal, a vele szemben álló Szaúd-Arábiával és Izraellel is. Bár Törökország és Szaúd-Arábia a szíriai ellenzéket támogatják, míg Irán az Aszad-rezsim szövetségese, Törökországnak erős gazdasági kapcsolatai vannak a perzsa állammal, amire szüksége van regionális politikai befolyásának biztosításához. A kurd kérdésben viszont a perzsa állam és Törökország egy oldalon állnak, mivel Ankara és Teherán is ellenzi a kurdok függetlenedési törekvéseit, így közös érdekük a kurdok megerősödésének elkerülése. Mindemellett Törökország számára a földgázimport miatt is fontos Irán, miközben Ankara is tart a perzsa állam befolyásának növekedésétől, ezért is törekszik jobb kapcsolatokra Szaúd-Arábiával. Egyes szakértői vélemények szerint ezzel Törökország gyakorlatilag az öböl menti államok és Irán között egyensúlyozik, amennyiben egyik fél mellett sem kötelezi el magát teljesen, miközben igyekszik hasznot húzni a szemben álló felekkel ápolt kapcsolataiból.⁸⁰

Fontos megjegyezni: Törökország regionális kapcsolatrendszerében jelentős javulást hozott, hogy hat év után Ankarának végül sikerült rendeznie a még 2010-ben a gázai segélyflottilla-incidens miatt megromlott viszonyát Izraellel,⁸¹ majd nem sokkal később Oroszországgal is sikerült javítania a 2015 novemberében egy orosz harci gép lelövése miatt mélypontra került kapcsolatait,⁸² miközben a török–amerikai együttműködésnek kifejezetten ártott a július 15-i törökországi puccskísérlet és az azt követő tisztogatási hullám.⁸³

77 Ellie GERANMAYEH: *Is the Iran-Saudi Cold War Heating Up?* [online], 2016. 07. 27. Forrás: nytimes.com [2016. 07. 28.].

78 A török miniszterelnök 2016 augusztusában jelentette be, hogy Törökország a következő hónapokban aktívabb szerepet fog vállalni a szíriai polgárháború rendezése érdekében. BBC News: *Syrian war: Turkey to play more active role* [online], 2016. 08. 20. Forrás: bbc.com [2016. 08. 21.]. A bejelentést követő napokban Törökország katonai műveletet indított Szíria északnyugati határtérségében az Iszlám Állam és a kurd fegyveresek ellen. Elemzők szerint a török intervenció legfőbb célja inkább a kurdok visszaszorítása, mintsem az Iszlám Állam elleni harc. Birce BORA: *Kurds and refugees behind Turkey's Syria offensive* [online], 2016. 08. 28. Forrás: aljazeera.com [2016. 08. 29.].

79 George FRIEDMAN: *The Middle Eastern Balance of Power Matures* [online], 2015. 03. 31. Forrás: stratfor.com [2016. 08. 02.].

80 Ariel Ben SOLOMON: *Analysis: Turkey trying to balance relations between Iran, Saudis* [online], 2016. 04. 20. Forrás: jpost.com [2016. 07. 31.].

81 Donald MACINTYRE: *Israel and Turkey end six-year standoff* [online], 2016. 06. 27. Forrás: theguardian.com [2016. 08. 20.].

82 Tim HUME: *Turkey's Erdogan, Russia's Putin reset relationship after jet shootdown* [online], 2016. 08. 09. Forrás: edition.cnn.com [2016. 08. 20.].

83 James KITFIELD: *Turkish-U.S. Relations Strained As Post Coup Fallout Continues* [online], 2016. 08. 03. Forrás: vocativ.com [2016. 08. 20.].

Az iráni nukleáris megállapodás hatása a hatalmi egyensúlyra

A hatalmi egyensúly elméletét alkalmazó konzervatív amerikai elemzők napjainkban rendszerint Iránt tekintik a legnagyobb fenyegetésnek a közel-keleti régió stabilitására és biztonságára, mondván, hogy Teherán a lehető legnagyobb befolyásra törekszik Irakban, Szíriában, Libanonban, Bahreinben és Jemenben, hogy ellensúlyozhassa az Egyesült Államok és a szunnita országok erejét a térségben. Számukra az a legaggasztóbb, hogy Irán egy önálló, nagyhatalmi érdekeknek magát nem alárendelő ország, mely nem veszi figyelembe az Egyesült Államok által dominált nemzetközi közösség iránymutatásait, így amennyiben atomfegyverre tenne szert, azzal kibillentené a hatalmi egyensúlyt az egész Közel-Keleten.

Gregory Gause nemzetközi kapcsolatok szakértő szerint – aki Iránt tartja a jelenlegi közel-keleti helyzet fő geopolitikai nyertesének – a hatalmi egyensúly elméletének logikája azt diktálná, hogy egy Iránnal szembeni török–szaúdi–izraeli szövetség megalakulása ellensúlyozza Irán hatalmi pozíciójának erősödését.⁸⁴ Mások szerint Irán a Közel-Kelet egyik legnagyobb államaként természetes módon törekszik minél nagyobb befolyásra a régióban, és érthető módon igyekszik ellenállni a mozgásterét szűkítő törekvéseknek, miközben más államokhoz hasonlóan próbál minél szélesebb körű szövetségi rendszert kiépíteni. Ebből a szempontból pedig teljesen racionális nemzetközi szereplőnek tekinthető.⁸⁵ Szaúd-Arábia saját állítása szerint a *status quo* megőrzése érdekében avatkozott be Bahreinben és Jemenben, miközben Szíriában az Aszad-rezsim ellen harcoló felkelőket támogatja. Gyakorlatilag Irán is ugyanezt teszi, csak Szaúd-Arábiával ellentétben Szíriában és Irakban a kormányerőket, Bahreinben a tüntetőket, s talán még valamilyen mértékben Jemenben a huti lázadókat segíti, tehát nem lehet a Közel-Kelet instabilitásáért csak a perzsa államot okolni.⁸⁶

A perzsa állam hatalmi befolyásának megfékezésére Törökországot, Szaúd-Arábiát, Izraelt vagy külső szereplőként az Egyesült Államokat tartják alkalmasnak. Ankara azonban együttműködésre törekszik Iránnal az energiabiztonság és a válságkezelés területén, Szaúd-Arábia nem rendelkezik Teherán regionális befolyásának ellensúlyozásához elegendő képességekkel, Izrael pedig nincs abban a helyzetben, hogy ellensúlyozni tudja a perzsa állam regionális befolyását. Mindezek értelmében a térségben elsősorban az Egyesült Államok és Irán között kellene hatalmi egyensúlynak kialakulnia.

A közel-keleti hatalmi egyensúly szempontjából az utóbbi évek egyik fordulópontja az arab tavasz politikai folyamatai és az Iszlám Állam megerősödése mellett az volt, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa öt állandó tagjának és Németországnak 2015. július 14-én intenzív tárgyalásokat követően sikerült történelmi jelentőségű megállapodásra⁸⁷ jutnia Iránnal az atomprogramját illetően.⁸⁸ Irán a megegyezést követő hónapokban több lépést

84 F. Gregory GAUSE: *Why isn't there an anti-Iran alliance?* [online], 2015. 06. 03. Forrás: washingtonpost.com [2016. 08. 04.].

85 KELEMEN Csaba: *Az iráni külpolitika a biztonságelmélet szemszögéből. Nemzet és Biztonság*, 5. évf., 2012/2, 10.

86 Paul R. PILLAR: *No, Iran Isn't Destabilizing the Middle East. The National Interest*, 2015. 06. 08.

87 Michael R. GORDON, David E. SANGER: *Deal Reached on Iran Nuclear Program* [online], 2015. 07. 14. Forrás: nytimes.com [2016. 08. 04.].

88 Az iráni nukleáris megállapodás értékeléséről bővebben lásd: GÁLIK Zoltán, MATURA Tamás et al.: *i. m.*

is tett nukleáris infrastruktúrájának felszámolása érdekében, később pedig a perzsa államnak a megállapodásban rögzített kötelezettségeinek teljesítését ellenőrző Nemzetközi Atomenergia-ügynökség is megerősítette, hogy Teherán teljesítette kezdeti feladatait, így 2016 januárjában sor kerülhetett az iráni gazdaságot évekig szorongató nemzetközi szankciók többségének feloldására.

Az iráni atomprogramról szóló tárgyalások alatt az arab világ vezetői a közelgő megállapodást az érzékeny hatalmi egyensúlyra gyakorolt hatása szerint ítélték meg, tartva attól, hogy az növelheti Irán befolyását a térségben, javíthatja pozícióit a nemzetközi rendszerben. Barack Obama amerikai elnök éppen ezért a kiegyensúlyozó szerepét betöltve a biztonsági együttműködés fokozására tett ígéretet az Öböl Menti Együttműködési Tanácsnak, és hasonló ígéretekkel igyekezett nyugtatni Irán fő riválisát, Szaúd-Arábiát, valamint Izraelt is. Ugyanakkor az atommegállapodás életbelépését követően 2016 őszéig nem igazolódott be, hogy a szankciók feloldása miatt Irán nagyobb befolyásra tenne szert, sőt, a gazdasági enyhülés hatásai is lassabban állnak be a vártnál, illetve az irániak által remélnél.⁸⁹ Egyes feltételezések szerint azonban a régió szereplőinek magatartása jól mutatja az iráni megállapodás közvetett hatását, és ezért került sor például Szaúd-Arábia katonai beavatkozására Jemenben.⁹⁰

Varga Gergely szerint az iráni nukleáris megállapodásra az Egyesült Államok számára öt stratégiai érdek miatt is szükség volt. Az egyik ilyen érdek annak elkerülése volt, hogy Irán egy nukleáris fegyver birtokában növelni tudja mozgásterét, amellyel egy ellene irányuló katonai művelet esélyét minimalizálhatta volna. Emellett egy esetleges iráni nukleáris fegyver csökkentette volna – a minden bizonnyal atomfegyverekkel rendelkező – Izrael helyzeti előnyét, valamint lendületet adhatott volna Szaúd-Arábia, Törökország és Egyiptom esetleges proliferációs törekvéseinek. A megállapodás elmaradása esetén várhatóan tovább romlottak volna a nyugati országok és Irán kapcsolatai, az egyre mélyülő bizalmatlanság pedig kizárta volna a jövőbeni együttműködés lehetőségét az Egyesült Államok és Irán között minden téren. Mindemellett Irán nukleáris hatalommá válása a nemzetközi non-proliferációs rendszert is meggyengítette volna, megkérdőjelezve az atomsorompó-szerződés érvényességét és rontva a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség hitelességét.⁹¹

Al-Rawashdeh szerint a közel-keleti stratégiai egyensúly és a stabilitás folyamatosan átalakulóban van, mivel a nem hagyományos fegyverekkel is bíró Izrael és a csupán hagyományos, konvencionális katonai képességekkel rendelkező államok sorában előbb vagy utóbb változás fog bekövetkezni, és a jövőben saját nukleáris fegyverének előállításával még Irán is felzárkózhat majd a zsidó állam mellé.⁹² A térség gazdasági kilátásai a fosszilis energiaforrások kimerülésével egyre rosszabbak, így az öbölrégió arab országai a nukleáris energia felhasználására kényszerülnek majd. Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Katar már felismerték, hogy az országuk fejlődésének biztosításához

89 CAMERON GLENN: *A year on, Iran's nuclear deal is helping its economy, but not as much as some hoped* [online], 2016. 07. 13. Forrás: qz.com [2016. 08. 21.].

90 DAVID KENNER: *Iran Deal Threatens to Upend a Delicate Balance of Power in the Middle East* [online], 2015. 04. 02. Forrás: foreignpolicy.com [2016. 07. 31.].

91 VARGA: *A közel-keleti amerikai stratégia...*, i. m., 68–69.

92 AL-RAWASHDEH: i. m., 56.

szükség van az atomenergiára, ezért már több nukleáris együttműködési megállapodást is kötöttek. 2016-ban Szaúd-Arábia nukleáris energetikai együttműködési szerződést írt alá Kínával,⁹³ 2017 és 2020 között pedig várhatóan beindítják majd az Egyesült Arab Emírségek első atomerőműveit⁹⁴ Abu Dzabiban. A közel-keleti arab államok az atomenergia felhasználása érdekében kötött megállapodásaikkal ráadásul gyakorlatilag elismerik Irán jogát az atomenergia békés felhasználásához.⁹⁵

Az iráni nukleáris program jelentette kihívás az 1990-es évek óta áll az izraeli politikai elit és a közvélemény figyelmének középpontjában, mert az a zsidó állam számára akkor is fenyegetést jelent, ha valóban békés célú. A Közel-Kelet átalakulásának folyamatában az arab országok egyre kevésbé jelentettek veszélyt, miközben az iráni atomprogram fenyegetése minden mást háttérbe szorított. A palesztin–izraeli békefolyamat az utóbbi években ezért is veszített a sürgősségéből, habár ugyanolyan jelentős fontosságú maradt, mint korábban volt, s továbbra is lényeges eleme a regionális rendnek.⁹⁶ Az izraeli katonai vezetés így az iráni atommegállapodást egy kockázatokat és lehetőségeket is magában rejtő stratégiai jelentőségű fordulópontként értékelte, hangsúlyozva, hogy a zsidó állam számára ezzel az iráni nukleáris fenyegetés nem szűnt meg, csupán 5-10 évre háttérbe szorult. A 2015 augusztusában először nyilvánosan közzétett izraeli védelmi stratégiában ennek megfelelően már nem az iráni nukleáris fenyegetés, hanem Irán regionális befolyásának növekedése, legfőképpen a Teherán támogatását élvező libanoni Hezbollah jelenti Izrael számára az első számú biztonsági kihívást. Az iráni atommegállapodással tehát jelentős mértékben megváltozott a zsidó állam biztonsági környezete, Izrael és Szaúd-Arábia pedig okkal tart hat attól, hogy Irán a következő években tovább növelheti befolyását a régióban.⁹⁷

Mindemellett jelentős javulást eredményezett az iráni megállapodás Moszkva és Teherán együttműködésében. Oroszország és Irán kapcsolatait a hidegháború alatt még a szembenállás jellemezte Teherán Nyugat-barát politikája miatt, az 1979-es iráni forradalom után azonban Irán Moszkva felé fordult, a Szovjetunió felbomlásával pedig még szorosabbra fűzte vele kapcsolatait. Az Iránnal szembeni szankciós rezsim működésének egyik velejárójaként Oroszország Irán egyik fő kereskedelmi partnere lett, jelentős részt vállalva az iráni fegyverimportban és a nukleáris szektor fejlesztésében.⁹⁸ Az iráni atommegállapodás révén a kétoldalú gazdasági kapcsolatok új lendületet vehettek, így például újraindulhattak az SZ-300-as légvédelmi rendszer leszállításáról szóló tárgyalások, amelyről még 2007-ben született megállapodás a felek között. A rendszer első elemei 2016 tavaszán meg is érkeztek Iránba, kiváltva a nemzetközi közösség aggodalmát, mivel a légvédelmi rendszer Irán javára módosítja a katonai erőegyensúlyt.⁹⁹

93 Lyu CHANG, Hu MEIDONG: China Nuclear to bring nuclear power to Saudi Arabia [online], 2016. 01. 21. Forrás: china-daily.com.cn [2016. 08. 26.].

94 Khaleej Times: Barakah nuclear power plant is 65% complete [online], 2016. 06. 26. Forrás: khaleejtimes.com [2016. 08. 26.].

95 AL-RAWASHDEH: *i. m.*, 74.

96 N. RÓZSA: *i. m.*, 195–197.

97 Michael HERZOG: New IDF Strategy Goes Public [online], 2015. 08. 28. Forrás: washingtoninstitute.org [2016. 08. 04.].

98 GÁLIK Zoltán, MATURA Tamás et al.: *i. m.* 90.

99 Tania ILDEFONSO OCAMPOS: Iran's new air-defence system is a threat to the regional balance of power [online], 2016. 05. 04. Forrás: middleeastmonitor.com [2016. 08. 05.].

Az Egyesült Államok kiegyensúlyozó szerepe

Az Egyesült Államok nagyrészt a második világháború után, a brit és a francia gyarmatok visszaszorulását követően vált – eleinte a Szovjetunióval vetélkedve – a térség meghatározó külső hatalmává, majd a hidegháború végével és az 1991-es öbölháborút követően kialakult helyzetben az egyedüli külső hatalommá a régióban. Azóta az amerikai külpolitika a Közel-Keleten általában a birodalmiság jellemzőit mutatja, az ideológiájának terjesztésétől kezdve az érdekeinek határozott érvényesítésén, szövetségek kiépítésén, proxyháborúk megvívásán keresztül ellenfeleinek elszigeteléséig.¹⁰⁰ Mivel a hatalmi egyensúly mindig dinamikus, hiszen a nemzetközi erőterben mindig lesznek állandó változók, ezért szükség van egy külső hatalomra, hogy a rendszerben kiegyensúlyozó szerepet betöltve biztosítsa annak stabilitását. Ebből fakadóan a Közel-Keleten a hatalmi egyensúly csak az Egyesült Államok kiegyensúlyozó szerepével alakítható ki és tartható fenn, melynek része az elrettentés és a feltartóztatás is.¹⁰¹

2001. szeptember 11-ét követően az Egyesült Államok komoly erőfeszítéseket tett, hogy növelje befolyását a Közel-Keleten. A „háború a terrorizmus ellen” a Líbiától Afganisztánig húzódó tágabb Közel-Kelet térségére fókuszált, mivel ez a régió adott helyet a terrorista szervezetek többségének. A 2003-ban indított iraki invázió további kísérlet volt arra, hogy az Egyesült Államok kialakítsa a Pax Americana¹⁰² területét a régióban a „tágabb Közel-Kelet” terv szerint, mely Kant „demokratikus béke” elméletéből kiindulva arra alapozott, hogy a demokráciák nem harcolnak egymás ellen. Azonban Afganisztán és Irak példája is megmutatta, hogy az Egyesült Államok nem elég türelmes ahhoz, hogy hosszú távon elköteleződjék egy ilyen vállalkozás sikere érdekében.

George Friedman, az amerikai Stratfor kutatóintézet vezetője szerint az arab államok szaúdi vezetési beavatkozása a jemeni eseményekbe 2015 márciusában rámutatott, hogy az Egyesült Államok a 2000-es évek elején betöltött elsődleges, katonai erőt előszeretettel alkalmazó szerepétől immár igyekszik másodlagos szerepet betölteni, és a regionális hatalmakra bízni a fegyveres harcot. Jemen esetében be is bizonyosodott, hogy Szaúd-Arábia és a GCC-országok képesek egy légi hadjárat végrehajtására. A helyzet tanulsága az volt, hogy az Egyesült Államok számára a hatalmi egyensúly fenntartásának stratégiája komoly kihívást jelent, hiszen nem egy adott szövetségest kell támogatni, hanem több szereplő között kell egyensúlyi állapotot fenntartani. Ennek érdekében például az Egyesült Államok hírszerzési információkkal és műveleti tervezéshez való hozzájárulással támogatja Jemenben a huti lázadók és iráni szövetségeseik ellen beavatkozó szaúdi koalíciót, miközben Irakban a siitáknak nyújt segítséget az Iszlám Állam elleni légitámadásaival, Szíriában pedig olyan összetett stratégiát¹⁰³ követ, hogy azt olykor már a szakértőknek is nehéz átlátni. Gyakorlatilag az vehető észre, hogy az Egyesült Államok a Közel-Kelet egyik konfliktusában Iránnal szemben áll, míg a másikon a kezére játszik.

100 N. RÓZSA: *i. m.*, 211.

101 AL-RAWASHDEH: *i. m.*, 56.

102 A kifejezés szó szerint „amerikai békét” jelent, a Pax Romana analógiájára. Forrás: HORVÁTH Jenő (szerk.): *Világpolitikai lexikon (1945–2005)*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 529.

103 Aaron STEIN: *The Promise and Peril of Changing U.S. Strategy in Syria* [online], 2016. 03. 01. Forrás: warontherocks.com [2016. 08. 21.].

Barack Obama amerikai elnök a 2016 januárjában elmondott, az unió állapotáról szóló utolsó beszédében úgy fogalmazott, hogy az Egyesült Államok nem veheti át minden válságba sülyedt ország vezetését, hogy újraépítse, mivel az biztos kudarchoz vezet, példaként pedig Vietnam és Irak leckéjét említette. Obama szerint okosabb választás egy a hatalom minden elemét felhasználó, türelmes és fegyelmezett stratégia követése, mely szerint az Egyesült Államok mindig készen áll majd, ha kell, egyedül is megvédeni az amerikai népet és a szövetségeseit, de a globális súlyú ügyekben a világ országainak az együttműködését kéri, és arra fog törekedni, hogy minden ország képes legyen rendezni a saját ügyeit.¹⁰⁴ Az Egyesült Államok gyakorlatilag ezt a stratégiát követi Szíria esetében is, ahol a helyi erőkkal szövetkezve állt a nemzetközi erőfeszítések élére, hogy elősegítse a szíriai polgárháború lezárását.

Az Obama-adminisztráció közel-keleti politikájának tehát a korlátozott visszavonulás és a korlátozott szerepvállalás áll a középpontjában, kiegészülve az Egyesült Államokkal szemben álló politikai erők mozgásterének szűkítésével. A Bush-kormányzat intervencionista politikájának kudarcaiból okulva a Pax Americana elképzelésének megvalósítása helyett az amerikai stratégia már egy hatalmi egyensúly kialakítására törekszik, kisebb amerikai jelenléttel a Közel-Keleten, melyhez azonban jó kapcsolatrendszert kell fenntartania a térség országaival.¹⁰⁵ Ennek a politikának az érvényesülését láthattuk Egyiptom, Irak és Szíria esetében is az utóbbi négy-öt évben, és az iráni nukleáris megállapodás is ebbe a stratégiába illeszthető, mivel csökkenti egy államközi háború kirobbanásának esélyét, miközben lehetőséget adhat a regionális hatalmak együttműködésére más konfliktusok rendezése érdekében.

Konklúzió

A hidegháború alatt a közel-keleti országokat a két szuperhatalomhoz fűződő kapcsolataik alapján viszonylag egyszerűen fel lehetett osztani két csoportra, így nem volt különösebben nehéz a hatalmi egyensúly viszonyrendszerének azonosítása. A kétpólusú világ megszűnését követően azonban az átalakuló regionális rendben a térség egyedüli külső nagyhatalmaként az Egyesült Államoknak kellett megbirkóznia a közel-keleti hatalmi egyensúly kialakításának és megőrzésének feladatával. Az 1990-es években a térségben többféle egyensúly is kialakult: Izrael és az arab államok között, Irán és az arab államok között, az egyes arab államok között, valamint az USA és Oroszország között is. A 2000-es években az afganisztáni és az iraki háborúk ugyanakkor az egyensúlyt több relációban is Irán oldalára billentették, nehéz helyzetbe hozva ezzel az arab országokat és Izraelt.

Ha ma ábrázolni vagy modellezni akarnánk a közel-keleti biztonsági komplexum hatalmi viszonyait és azok folyamatos változását, a kapott geometriai alakzat gyakorlatilag a hiperkocka bonyolultságával vetekedne, melynek csupán egy dimenziója lenne a napjainkban a legkönnyebben azonosítható iráni vezetésű síita és szaúdi vezetésű szunnita blokk szembenállása. A két blokk közötti egyensúly harmadik pilléréként még említke-

104 Remarks of President Barack Obama – State of the Union Address As Delivered [online], 2016. 01. 13. Forrás: whitehouse.gov [2016. 08. 02.].

105 VARGA: A közel-keleti amerikai stratégia..., i. m., 72.

tő lenne Törökország, a háttérben tevékenykedő befolyásoló tényezőként Izrael, a külső nagyhatalmakként pedig a kiegyensúlyozó szerepet betöltő Egyesült Államok és Oroszország. A közel-keleti hatalmi egyensúly mélyebb viszonyrendszerének feltérképezését tehát ma nagymértékben megnehezíti, hogy az utóbbi években az arab tavasz nyomán bekövetkezett politikai átalakulás, a szíriai polgárháború elhúzódása, az Iszlám Állam terrrorszervezet terjeszkedése és akciói, valamint az iráni atommegállapodás valamennyi regionális hatalmat szerepének kibővítésére, befolyásának kiterjesztésére és a fenyegetések elhárítására ösztönözték, ekképpen bonyolítva a regionális hatalmi egyensúly alakulását.

Egyes vélemények szerint a Közel-Kelet gyakorlatilag káoszba süllyedt, egy új regionális rend kialakítása vagy legalább a régi rendszer részleges helyreállítása pedig nagyon nehéznek bizonyul, sőt, eddig a hatalmi egyensúlyon alapuló közel-keleti rendszer kiépítésének erőltetése inkább csak regionális instabilitást eredményezett és fokozta a feszültséget, miközben az Egyesült Államok számára is hátrányos következményekkel járt. A folyamatos válságok, az állandó politikai feszültség a régióban nagymértékben megnehezítik a válságkezelést és a konfliktusmegelőzést. Ilyen körülmények között az Egyesült Államok nem tudja továbbvinni a palesztin–izraeli békefolyamatot, illetve nem képes fenntartható békét és stabilitást kialakítani a térségben.

A már hivatkozott Rawashdeh szerint elkerülhetetlen egy biztonsági egyensúlyon alapuló, új regionális politikai berendezkedés kialakítása, amely egy defenzív természetű, konstruktív rivalizálást és szélesebb körű regionális együttműködést eredményező rendszer lehetne. Ehhez azonban új egyensúlyi állapotnak kell beállnia elsősorban az Egyesült Államok és Irán között, az új regionális biztonsági rendszer sikeréhez pedig elengedhetetlen lenne a közel-keleti nagyhatalmak közötti együttműködés is.¹⁰⁶ A már szintén hivatkozott Bárzegár szerint a nyugati hatalmi egyensúly elméletének logikája amúgy is alkalmatlan a béke és a biztonság fenntartására, mert csak feszültséget és bizalmatlanságot kelt a régióban. Ezért ő is inkább egy biztonsági egyensúlyra épülő regionális rendszerben képzei el a térség országainak jövőjét, mely szerinte a legfőbb regionális hatalmak relatív biztonságának biztosításával egy minden szereplő számára előnyös helyzetet eredményezne a béke, a biztonság, a stabilitás, az együttműködés és a konstruktív rivalizálás talaján.¹⁰⁷

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aaron STEIN: *The Promise and Peril of Changing U.S. Strategy in Syria* [online], 2016. 03. 01. Forrás: warontherocks.com [2016. 08. 21.]
- Alaska Dispatch News: *Military campaign against ISIS in Iraq and Syria shows gains* [online], 2016. 05. 17. Forrás: adn.com [2016. 08. 26.]
- Andrew HAMMOND: *Libya, not Syria, is now the frontline in the war against Isis* [online], 2016. 08. 05. Forrás: independent.co.uk [2016. 08. 19.]
- Anthony H. CORDESMAN, Robert M. SHELALA, Omar MOHAMED: *The Gulf Military Balance: Volume III. The Gulf and the Arabian Peninsula* [online], 2014. 01. 31. Forrás: csis.org [2016. 08. 26.]

106 AL-RAWASHDEH: *i. m.*, 75.

107 Kayhan BARZEGAR: *The Balance of Power in the Persian Gulf: An Iranian View. Middle East Policy*, 17. évf., 2010/3, 74–87.

- Ariel Ben SOLOMON: [Analysis: Turkey trying to balance relations between Iran, Saudis](#) [online], 2016. 04. 20. Forrás: [jpost.com](#) [2016. 07. 31.]
- ARTHUR GOLDSCHMIDT, JR.: *A Közel-Kelet rövid története*. Maecenas Könyvek, Budapest, 2007.
- BALOGH István: *Változás az amerikai külpolitika filozófiájában és gyakorlatában?* MKI-tanulmányok, T-2012/17, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, 2012.
- BBC News: [Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts](#) [online], 2016. 03. 04. Forrás: [bbc.com](#) [2016. 08. 20.]
- BBC News: [Syrian war: Turkey to play more active role](#) [online], 2016. 08. 20. Forrás: [bbc.com](#) [2016. 08. 21.]
- Ben QUINN: [Russia's military action in Syria – timeline](#) [online], 2016. 03. 14. Forrás: [theguardian.com](#) [2016. 08. 24.]
- Birce BORA: [Kurds and refugees behind Turkey's Syria offensive](#) [online], 2016. 08. 28. Forrás: [aljazeera.com](#) [2016. 08. 29.]
- BP Statistical Review of World Energy June 2016 [online], 2016. 08. 18.
- Cameron GLENN: [A year on, Iran's nuclear deal is helping its economy, but not as much as some hoped](#) [online], 2016. 07. 13. Forrás: [qz.com](#) [2016. 08. 21.]
- CNN Arabic staff: [How a fruitseller caused revolution in Tunisia](#) [online], 2011. 01. 16. Forrás: [cnn.com](#) [2016. 08. 05.]
- David ALEXANDER, Andrea SHALAL: [Pentagon seeks \\$583 billion budget for 2017; Republicans say not enough](#) [online] 2016. 02. 09. Forrás: [reuters.com](#) [2016. 08. 04.]
- David KENNER: [Iran Deal Threatens to Upend a Delicate Balance of Power in the Middle East](#) [online], 2015. 04. 02. Forrás: [foreignpolicy.com](#) [2016. 07. 31.]
- Dawood AZAMI: [Why Taliban special forces are fighting Islamic State](#) [online] 2015. 12. 18. Forrás: [bbc.com](#) [2016. 08. 04.]
- Donald MACINTYRE: [Israel and Turkey end six-year standoff](#) [online], 2016. 06. 27. Forrás: [theguardian.com](#) [2016. 08. 20.]
- Efraim INBAR: [The Strategic Balance in the Middle East: an Israeli Perspective](#) [online], 2013. 12. 01. Forrás: [fpri.org](#) [2016. 07. 31.]
- Efraim INBAR: [The Syrian Civil War: An Interim Balance Sheet](#) [online], 2016. 04. 06. Forrás: [meforum.org](#) [2016. 07. 31.]
- Ellie GERANMAYEH: [Is the Iran-Saudi Cold War Heating Up?](#) [online], 2016. 07. 27. Forrás: [nytimes.com](#) [2016. 07. 28.]
- Erin CUNNINGHAM, Karen DEYOUNG: [Strikes from Iranian air base show Russia's expanding footprint in the Middle East](#) [online], 2016. 08. 16. Forrás: [washingtonpost.com](#) [2016. 08. 20.]
- F. Gregory GAUSE: [Why isn't there an anti-Iran alliance?](#) [online], 2015. 06. 03. Forrás: [washingtonpost.com](#) [2016. 08. 04.]
- GÁLIK Zoltán, MATURA Tamás, N. RÓZSA Erzsébet, PÉCZELI Anna, PÓTI László, SZALAI Máté: *Az iráni nukleáris megállapodás nagyhatalmi érdekek metszéspontjában*. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/4, 82–110.
- George FRIEDMAN: [The Emerging Doctrine of the United States](#) [online], 2012. 10. 09. Forrás: [stratfor.com](#) [2016. 08. 02.]
- George FRIEDMAN: [The Middle Eastern Balance of Power Matures](#) [online], 2015. 03. 31. Forrás: [stratfor.com](#) [2016. 08. 02.]
- Goran TOMASEVIC, Yeganeh TORBATI: [U.S. warplanes launch bombing campaign on Islamic State in Libya](#) [online], 2016. 08. 01. Forrás: [reuters.com](#) [2016. 08. 27.]
- Henry KISSINGER: *Világrend*. Antal József Tudásközpont, Budapest, 2015.
- HORVÁTH Jenő (szerk.): *Világpolitikai lexikon (1945–2005)*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- James KITFIELD: [Turkish-U.S. Relations Strained As Post Coup Fallout Continues](#) [online], 2016. 08. 03. Forrás: [vocatív.com](#) [2016. 08. 20.]
- Jim MICHAELS: [U.S.-led campaign ramps up airstrikes against Islamic State](#) [online] 2016. 06. 10. Forrás: [usatoday.com](#) [2016. 08. 04.]

- John HUDSON: [Top U.S. Official: Islamic State Has Lost 47 Percent of its Territory in Iraq](#) [online], 2016. 06. 28. Forrás: [foreignpolicy.com](#) [2016. 08. 04.]
- Jonathan SPYER: [Israel should be wary of celebrating the 'Shia crescent' setback](#) [online], 2011. 09. 07. Forrás: [theguardian.com](#) [2016. 07. 30.]
- Kayhan BARZEGAR: [The Arab Spring and the Balance of Power in the Middle East](#) [online], 2012. 10. 30. Forrás: [powerandpolicy.org](#) [2016. 08. 02.]
- Kayhan BARZEGAR: [The Balance of Power in the Persian Gulf: An Iranian View](#). *Middle East Policy*, 17. évf., 2010/3, 74–87.
- KELEMEN Csaba: [Az iráni külpolitika a biztonságelmélet szemszögéből](#). *Nemzet és Biztonság*, 5. évf., 2012/2, 3–15.
- Khaleej Times: [Barakah nuclear power plant is 65% complete](#) [online], 2016. 06. 26. Forrás: [khaleejtimes.com](#) [2016. 08.26.]
- Lucy RODGERS, David GRITTEN, James OFFER, Patrick ASARE: [Syria: The story of the conflict](#) [online], 2016. 03. 11. Forrás: [bbc.com](#) [2016. 08. 05.]
- Luis DURANI: [Saudi Arabia and Iran: A Balance of Power](#) [online], 2016. 01. 20. Forrás: [modern diplomacy.eu](#) [2016. 08. 03.]
- Lyu CHANG, Hu MEIDONG: [China Nuclear to bring nuclear power to Saudi Arabia](#) [online], 2016. 01. 21. Forrás: [chinadaily.com.cn](#) [2016. 08. 26.]
- Martin INDYK: [Beyond the Balance of Power, America's Choice in the Middle East](#) *The National Interest*, 7. évf., 1991/26, 33–43.
- Michael HERZOG: [New IDF Strategy Goes Public](#) [online], 2015. 08. 28. Forrás: [washingtoninstitute.org](#) [2016. 08. 04.]
- Michael R. GORDON, David E. SANGER: [Deal Reached on Iran Nuclear Program](#) [online], 2015. 07. 14. Forrás: [nytimes.com](#) [2016. 08. 04.]
- Mohammad Salim AL-RAWASHDEH: [Scenarios of Strategic balance and instability in the Middle East](#) *International Journal of Humanities and Social Science Studies*, 2. évf., 2016/5, 56–76.
- N. RÓZSA Erzsébet: [Az arab tavasz](#). Osiris Kiadó – Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest, 2015.
- Patrick COCKBURN: [The Arab Spring, five years on: A season that began in hope, but ended in desolation](#). [online], 2016. 02. 08. Forrás: [independent.co.uk](#) [2016. 08. 19.]
- Paul LEWIS: [US attack on Syria delayed after surprise U-turn from Obama](#). [online], 2013. 09. 01. Forrás: [theguardian.com](#) [2016. 08. 26.]
- Paul R. PILLAR: [No, Iran Isn't Destabilizing the Middle East](#). [online], 2015. 06. 08. Forrás: [nationalinterest.org](#) [2016. 07. 20.]
- Politico Magazine: [What Is Putin Really Up To in Syria?](#) [online], 2015. 10. 01. Forrás: [politico.com](#) [2016. 08. 04.]
- [Remarks of President Barack Obama – State of the Union Address As Delivered](#) [online], 2016. 01. 13. Forrás: [whitehouse.gov](#) [2016. 08. 02.]
- ROSTOVÁNYI Zsolt: [Együttélésre ítélve. Zsidók és palesztinok küzdelme a Szentföldért](#). Corvina Kiadó, Budapest, 2006.
- Sam J. PRINCE: [READ: ISIS Releases Statement on 100th Anniversary of Sykes-Picot Agreement](#) [online], 2016. 05. 28. Forrás: [heavy.com](#) [2016. 08. 19.]
- SELJÁN Péter: [Harc az Iszlám Állam ellen](#). *Nemzet és Biztonság*, 7. évf., 2014/5, 63–74.
- SELJÁN Péter: [Új fejezet az iráni atomvitában, avagy Irán szerepe a közel-keleti hatalmi játszmaiban](#). *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/4, 70–81.
- Stephen D. KRASNER: [Sovereignty: Organized Hypocrisy](#). Princeton University Press, Princeton, 1999.
- Stephen KALIN: [Iraq says Russia, Iran, Syria cooperating on security issues in Baghdad](#) [online], 2015. 09. 26. Forrás: [reuters.com](#) [2016. 08. 27.]
- Tania ILDEFONSO OCAMPOS: [Iran's new air-defence system is a threat to the regional balance of power](#) [online], 2016. 05. 04. Forrás: [middleeastmonitor.com](#) [2016. 08. 05.]
- Tim HUME: [Turkey's Erdogan, Russia's Putin reset relationship after jet shootdown](#) [online], 2016. 08. 09. Forrás: [edition.cnn.com](#) [2016. 08. 20.]

VARGA Gergely: A közel-keleti amerikai stratégia az iráni megállapodás és a szíriai konfliktus tükrében.

Nemzet és Biztonság, 8. évf., 2015/5, 65–76.

VARGA Gergely: A vesztfáliai szuverenitás érvényessége a nemzetközi kapcsolatokban. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf., 2015/1, 30–38.